

ніж у Московській державі. Серед українців, яких запросив Петро I для становлення юридичної освіти, слід назвати Гаврила Бужинського.

Таким чином, становлення юридичної освіти в Московській державі відбулося за часів правління Петра I, якого можна вважати батьком юридичної освіти. За Петра I в теоретичній юриспруденції починає панувати доктрина природного права, а в практичній – теорія рецепції іноземних правових установ та законів. Візантизм Московської держави поступово витісняється західноєвропейською ідеєю природно-правового індивідуалізму.

Література

1. Духовная т. сов. и астраханского губернатора В. Н. Татищева. – Казань, 1885.
2. Посошков И. Т. Завещание отеческое / И. Т. Посошков. – СПб., 1893.

Анотація

Панова-Струк Н.В. Становлення юридичної освіти в Російській імперії на початку XVIII століття. – Стаття.

Становлення юридичної освіти в Московській державі відбулося за часів правління Петра I. У теоретичній юриспруденції починає панувати доктрина природного права, а в практичній – теорія рецепції іноземних правових установ та законів. Візантизм Московської держави поступово витісняється західноєвропейською ідеєю природно-правового індивідуалізму.

Ключові слова: юридична освіта, природне право, Петро I, І. Т. Посошков.

Summary

Panova-Struk N.V. Forming of Legal Education in the Russian Empire at the beginning of XVIII century. – Article.

Becoming of legal education in the Moscow state took place in the days of the rule of Peter I. The doctrine of natural law begins to dominate in theoretical jurisprudence, and in practical is a theory of reception of foreign legal establishments and laws. Vizantizm of the Moscow state is gradually ousted by the West-European idea of natural legal individualism.

Key words: legal education, natural law, Peter I, I.T. Pososhkov.

УДК 348(477)

І.А. Бальжик

ЦЕРКОВНЕ ПРАВО ЯК ЮРИДИЧНА ДИСЦИПЛІНА У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПРАВОВІЙ ТРАДИЦІЇ

Право виступає не тільки як нормативна регулятивна система приписів, але і як система знань, які мають бути засвоєні кожним новим поколінням у процесі правової та загальної соціалізації. Не є винятком і церковне право, опанування

якого є обов'язковим для кожного священнослужителя і, на нашу думку, є доцільним для юристів.

Початки формування системи викладання церковного права сягають часів Візантії. Саме там церковне право вперше систематизував Іоанн Схоластик у VI ст. (Номоканон) [1]. Надалі його систематизували не тільки представники церкви, але й державні діячі (збірники Фотія (IX ст.), Михайла Пселла (1070 р.), Арсенія Афонського (XIII ст.), Матвія Властаря (близько 1335 р.), Костянтина Арменопуло (1345 р.). Вивчення церковного права з V ст. входило до системи юридичної освіти (беритська, константинопольська, александрійська, кесарійська, афінська, іллірійська правові школи).

Падіння Константинополя в 1453 р. загальмувало розвиток церковно-правової науки на Сході Європи. Відродження досліджень і вивчення церковного права в зарубіжних православних країнах припадає на межу XVIII–XIX ст.ст. З'явився новий канонічний збірник із тлумаченнями – “Підаліон” (“Керманич”), що його склали афонські ченці: святий Никодим Святогорець і ієромонах Агапій. Деякі вчені вважають “Підаліон” найдосконалішим і авторитетнішим зведенням православного церковного права. У 1852–1859 рр. у світ вийшла шеститомна “Синтагма Божественних і святих Канонів” за редакцією голови Верховного суду Греції Г. Раллі і професора Афінського університету М. Потлі. Видання “Афінської Синтагми” дістало схвалення Синоду Константинопольської Патріархії і синодів деяких інших автокефальних церков. “Афінська Синтагма” залишається дотепер найповнішим зібранням канонів та інших церковних законоположень грецькою мовою [2, с. 18].

Виключно важливе значення для права слов'янських церков мала Кормча книга святого Савви Сербського (XIII ст.). Номоканон Св. Савви став нормативною основою становлення Болгарської і Руської православних церков [3, с. 513-514].

Особливий шлях пройшло церковне право на українських землях. Протягом XVI – XVIII ст.ст. у вищих навчальних закладах України (Острозька академія, Києво-Могилянська академія) курс церковного права не вивчався як самостійна дисципліна [4, с. 13-22]. Богослов'я та його правові аспекти, звичайно, перебували на першому місці серед читаних дисциплін, проте відсутність розподілу на факультети і певна неопрацьованість курсу церковного права призвели до того, що воно сприймалося і викладалося лише в контексті богослов'я. Мала значення і певна незатребуваність такого роду фахівців, оскільки в Речі Посполитої православна церква на той момент не мала жодних політичних прав, не була представлена в органах влади, а з моменту укладення Берестейської церковної унії 1596 р. і аж до 1632 р. (до “Статей для заспокоєння народу руського” Владислава IV) взагалі перебувала поза законом. Так, у Києво-Могилянському колегіумі ухвалою сейму від 1636 р. заборонялося вивчення навіть богослов'я, для того щоб не було формальних підстав для визнання цього навчального закладу вищим [5].

Отже, не випадково основним полем для розвитку церковного права стали православні інституції держави, яка єдина серед інших православних країн зберегла до нових часів свій суверенітет, а саме – Росії.

Конкретизуючи історію розвитку церковного права в Росії, відзначимо, що думка про необхідність викладання церковного права вперше була висловлена за царювання Федора Олексійовича (1676–1682) в проєкті Статуту Московської слов'яно-греко-латинської академії, проте цей статут так і не був прийнятий. До цієї самої проблеми звернувся Феофілакт (1670-ті роки – 1741), у миру Федір Леонтійович Лопатинський, який визначив засади світського і церковного права, проте і його проєкт не був включений у систему освіти.

На розвиток церковного права як навчальної і наукової дисципліни вплинув процес систематизації російського права, активно розпочатий за царювання Миколи I. Зведення законів Російської імперії не систематизувало церковне право, проте багато порушених у ньому питань визначили необхідність систематизації церковного права. Це було не єдиною причиною звернення до церковного права. Не менше значення мала потреба дати ідеологічну відсіч твердженням західних католицьких і протестантських авторів, які підкреслювали нерозвиненість і наслідувальний характер церковного права в Росії [6, с. 2].

I, нарешті, розвиток науки церковного права був пов'язаний з поширенням у Росії ідей історичної школи права [7, с. 19], що робило неминучим звернення до церковного права як історично усталеної частини правової системи країни.

Під час кодифікування російського права у 1830–1840-х рр. були систематизовані всі постанови, що стосуються церковного управління, починаючи із запровадження синодальної системи. Крім того, були видані найважливіші постанови православної церкви російською і грецькою мовами. Ця робота була закінчена в 1839 р. і послужила підставою для введення церковного права в систему навчання богословів і юристів. Статутом університетів було запроваджено викладання церковного права на юридичних факультетах. Визначенням Святішого Синоду від 10 травня 1840 р. церковні закони були запроваджені в духовних академіях і семінаріях як самостійний предмет. Деяко пізніше архімандрит Гаврило в праці “Поняття про церковне право та його історія” (1844 р.) спробував визначити систему церковного права та дав короткий нарис його історії [8, с. 217].

З 1835 р. викладання церковного права було запроваджене в університетах, проте воно викладалося тільки для студентів-юристів православного віросповідання. Так, перше систематичне викладення цього курсу, але без історичного нарису, здійснив професор Київського університету протоієрей І. М. Скворцов у праці “Записки про церковне законодавство” (1848 р.). Міцну основу вивченню церковного права поклав широко задуманий “Досвід курсу церковного законодавства” (1851–1852) єпископа Іоанна (Соколова), який поставив собі завданням оглянути джерела церковного права як в історичному відношенні (тобто за їх походженням), так і в канонічному (тобто за їх змістом і по важливості).

Університетський статут 1863 р. відкрив нові можливості для розвитку церковного права як науки і навчальної дисципліни. На юридичних факультетах відкривались спеціальні кафедри, а викладання переводилось з богословської в юридичну площину, що визначило появу фундаментальних досліджень

по основоположних розділах церковного права. Нагальною необхідністю в цей момент стає підготовка наукових кадрів у даній галузі, здатних досліджувати церковно-юридичні явища не тільки з богословської або історичної, але головним чином з юридичної точки зору. І такі учені незабаром з'явилися. Назвемо лише деякі найвідоміші імена: професори О. С. Павлов, М. С. Суворов, Н. О. Заозерський, єпископ Никодим (Мілаш), І. С. Бердников та ін. У ці роки видаються фундаментальні праці із церковного права, систематичні курси і підручники, а також дослідження з різних галузей церковного права.

Питаннями сутності церковного права, свободи совісті, взаємовідносин церкви і держави займалися митрополит Філарет (Дроздов), єпископ Антоній (Храповицький), ієромонах Михайло (Семенов), професори Ф. О. Курганов, І. І. Соколов, П. В. Гідулянов, Н. О. Заозерський, В. І. Мишцин, П. О. Лашкар'єв, П. П. Пономар'єв, С. В. Троїцький і багато інших [8, с. 223].

Становлення церковного права було зв'язане не тільки з діяльністю столичних навчальних закладів Росії, але і відображено в історії виникнення кафедри церковного права в Новоросійському університеті. На підставі матеріалів Одеського обласного державного архіву можна констатувати, що з моменту відкриття Новоросійського університету (1 травня 1865 р.), перетвореного з Рішельєвського ліцею, найчисленнішим був юридичний факультет, який був створений на базі існуючого в ліцеї відділення правознавства, де неодноразово порушувалися питання про кафедру церковного законодавства.

“Курс церковного права” О. С. Павлова в даний час перевиданий і призначений не тільки для істориків і правознавців, але і цілком може бути використаний як навчальний посібник для вивчення спецкурсу “Церковне право”.

О. С. Павлов створив наукову школу, одним із видатних представників якої став казанський теолог І. С. Бердников, що поклав начало вивченню і розробленню соціальної доктрини православної церкви [9, с. 27].

У ХХ ст. почався новий етап у розвитку науки церковного права, пов'язаний зі зростанням громадського інтересу до проблеми свободи совісті в Росії. У 1905 р. був прийнятий Указ “Про зміцнення засад віротерпимості”, а також зроблені конкретні кроки з полегшення долі засуджених за релігійні злочини. Потім уряд під головуванням П. А. Столипіна розробив сім віросповідних законопроектів, які повинні були розглядатися Державною Думою.

Після Жовтневої революції розвиток науки церковного права в Росії був перерваний, частково трансформувавшись в джерелознавчі й історико-юридичні форми [10, с. 10]. Зауважимо, що найбільші дослідження церковного права за радянських часів належать Я. М. Щапову [11, с. 43].

У міжвоєнний період основна маса досліджень перемістилася за кордон. У Празі працював Російський юридичний факультет, де каноніку викладали С. М. Булгаков і Г. В. Флоровський. У той самий час, із відкриттям у 1945–1946 рр. у Москві й Ленінграді духовних шкіл, там поновилося викладання церковного права, але при цьому викладання базувалось на старому матеріалі. Нових досліджень у цій галузі не спостерігалось. Така тенденція деякою мірою зберігалась і в подальшому.

Сьогодні церковне право в Московській духовній академії викладає професор прот. В. А. Ципін, що опублікував (1994 р.) перший за останні сім із половиною десятиліть курс лекцій із цієї дисципліни, відмінний фундаментальністю і серйозним науковим підходом, що дозволяє говорити про цінність цієї книги не тільки для теології, але й для юриспруденції [12, с. 7].

Проблеми викладання церковного права в духовних навчальних закладах обговорювались 29 березня 2006 р. на семінарі “Актуальні проблеми викладання церковного права”, на якому зібралися викладачі з різних навчальних закладів РПЦ. Прот. В. Ципін, який був основним доповідачем на семінарі, звернув особливу увагу присутніх на необхідність виділити в навчальному процесі як окремі розділи церковного права канонічні основи взаємин Церкви і держави. При цьому слід враховувати національне державне законодавство і звичаї.

У сучасній Україні усвідомлюється необхідність повернення до церковного права і теології. Зокрема, Міністерство освіти і науки України, Державний комітет України у справах релігій та Всеукраїнська рада Церков і релігійних організацій у 2002 р. підписали спільний Меморандум, в якому зазначили що:

- історичний і культурний розвиток українського народу протягом останнього тисячоліття пов’язаний з ідеями християнства;
- становлення вищої освіти в Україні бере свій початок з богословських студій;
- соціальні, політичні, культурні особливості українського суспільства значною мірою визначені християнським світоглядом більшості українського народу;
- є потреба відновлення, збереження та розвитку вітчизняних наукових традицій у галузі теології [13].

У виконання даного Меморандуму теологія стала спеціальністю, включеною в перелік напрямів і спеціальностей, по яких здійснюється підготовка фахівців у вищих закладах освіти відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня (наказ Міністерства освіти і науки № 363 від 16 червня 2005 р.). Сьогодні кафедри українського православ’я і теології створено в Хмельницькому інституті Міжрегіональної академії управління. У Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича існує філософсько-теологічний факультет із кафедрою релігієзнавства і теології, випускники якого одержують дипломи теолога (церковний) і філософа (державний).

На підставі викладеного можна дійти висновку про велике значення теми церковного права для правової системи України, про актуальність відродження традицій вітчизняної юридичної школи, що поєднують у системі юриспруденції світське і церковне право [14, с. 78]. Юридична складова в науці церковного права є основоположною, а її предмет – це юридичні норми і відносини, які повинні вивчатися в системі юридичних методів дослідження, понять і категорій, вироблених юриспруденцією, і, перш за все, загальною теорією права [15, с. 55].

На сьогодні юридична складова в науці церковного права є основоположною і визначається, передусім, загальнотеоретичною юриспруденцією, у руслі якої

наука церковного права і має розвиватись. Розвиток науки церковного права має як прикладне, так і наукове значення. Церковне право і врегульовані ним відносини є значущою складовою правової реальності, вивчення якої здатне збагатити як галузеві науки, так і загальну теорію права.

Література

1. Павлов А. С. Первоначальный славяно-русский Номоканон / А. С. Павлов. – Казань : Университет, 1869.
2. Цыпин В. А. Курс церковного права : учеб. пособие / В. А. Цыпин. – Клин : Христианская жизнь, 2004. – 430 с.
3. Оболенский Д. Византийское Содружество Наций. Шесть византийских портретов / Д. Оболенский. – М. : Янус-К, 1998. – 655 с.
4. Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія / І. Мицько // Острозька давнина: досл. і матеріали. – Л., 1995. – С. 13-22.
5. Ісаєвич Я. Д. Києво-Могилянський колегіум [Електронний ресурс] // Історія української культури. – Т. 2. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult238.htm>
6. Заозерский Н. А. Право православной греко-восточной русской Церкви как предмет специальной юридической науки / Н. А. Заозерский. – М. : Волчанинов, 1888. – 143 с.
7. Акчурина Н. В. Историческое направление в русском правоведении XIX века : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Н. В. Акчурина. – Саратов, 2000. – 40 с.
8. Дорская А. А. Церковное право в системе юридического образования России конца XVIII – начала XX вв. / А. А. Дорская // Правоведение. – 2005. – № 3. – С. 213-228.
9. Михайлов А. Ю. “Социальная доктрина” православной церкви в трудах И. С. Бердникова : автореф. дис. ... канд. ист. наук / А. Ю. Михайлов. – Казань, 2006. – 27 с.
10. Григорий (Афонский), архиепископ. Введение в каноническое право Православной церкви: По учению отечественной канонической школы XIX – XX веков // Б-ка журн. “Синопис”. – К., 2001. – С. 10.
11. Шапов Я. Н. Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси в XI – XIII вв. / Я. Н. Шапов. – М. : Наука, 1978. – 291 с.
12. Варьяс М. Ю. Краткий курс церковного права : учеб. пособие / М. Ю. Варьяс. – М. : МЗ Пресс, 2001. – 128 с.
13. www.mon.gov.ua/laws/MON_363_.doc
14. Бальжик І. А. Церковне право у вітчизняній юриспруденції / І. А. Бальжик // Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. пр. – О. : Юрид. літ., 2004. – Вип. 22. – С. 73-79.
15. Потанина С. Вспомним о церковном праве / С. Потанина // Российская юстиция. – 1999. – № 6. – С. 55-62.

Анотація

Бальжик І.А. Церковне право як юридична дисципліна у вітчизняній правовій традиції. – Стаття.

Стаття висвітлює історію формування церковного права та його викладання в Україні та Росії з часів середньовіччя до наших днів. Зроблений висновок про юридичний, а не суто богословський характер церковного права.

Ключові слова: церковне право, Номоканон, Кормча книга, Святіший Синод.

Summary

Bal'zhik I.A. The Church Law as Legal Discipline in Domestic Legal Tradition.
– Article.

The article lights up history of forming of church law and its teaching in Ukraine and Russia from the Middle Ages up today. Conclusion about legal, but not especially theological character of church law is done.

Key words: church law, Nomokanon, Kormcha (Helmsman) book, the Saint Synod.

УДК 340.15(367)

М.Ю. Рязанов

**М. Ф. ВЛАДИМИРСЬКИЙ-БУДАНОВ ПРО СЛОВ'ЯНСЬКЕ
ЗАКОНОДАВСТВО ТА ПРАВО**

XIX століття ознаменувалося якісно новим переломним етапом в історії правової науки в Російській імперії. І не випадково головним науковим надбанням XIX ст. став активний розвиток історії права [1, с. 18]. Одним із найвідоміших дослідників історії права поряд з Ф. І. Леонтовичем, М. Д. Іванішевим, В. В. Богішичем, безумовно, був М. Ф. Владимирський-Буданов.

Михайло Флегонтович Владимирський-Буданов, доктор російської історії, ординарний професор по кафедрі історії російського права, статський радник, син священика, народився в 1838 р. у селі Бороздине Веньовського повіту Тульської губернії. Освіту спочатку одержав в училищі свого повітового міста, а потім у семінарії в Тулі, потім поступив у Київську духовну академію (1857 р.), де пробув три роки, займаючись переважно науками історичними і філософськими. При переході на останній курс залишив академію (1860 р.) і перейшов в університет св. Володимира на історико-філологічний факультет, почавши тут свою освіту з першого курсу.

У 1864 р. М. Ф. Владимирський-Буданов закінчив курс університету зі ступенем кандидата, при цьому він обрав предметом кандидатського дослідження “стародавні статутні земські грамоти”, бо тодішні державні реформи й події із самого початку направили його історичні заняття не до політичних фактів російської історії, а до історії установ, або, точніше, до внутрішньої історії права.

Після захисту цієї дисертації, весною 1869 р., Владимирський-Буданов одержав пропозицію від історико-філологічного факультету університету св. Володимира зайняти в ньому посаду доцента по російській історії, а від Демидівського юридичного ліцею – зайняти в ліцеї посаду екстраординарного професора історії російського права. Він віддав перевагу останньому й разом з тим одержав річне відрядження за кордон і по Росії [2, с. 111-117].